

КЪМ ЕТИМОЛОГИЯТА НА ЕДНО НАЗВАНИЕ В СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ. ХРЪТ: ОСНОВНИ ХИПОТЕЗИ

Симеон Стефанов

Институт за български език, БАН (България)

ON THE ETYMOLOGY OF A NAME FOR AN ENTITY IN SLAVIC LANGUAGES.

HOUND: MAIN HYPOTHESES

Simeon Stefanov

Institute for Bulgarian Language, BAS (Bulgaria)

s.stefanov@ibl.bas.bg

Abstract: This text attempts to establish the origin of a name in Slavic languages. The main etymological hypotheses are summarized and arranged according to their degree of probability.

Keywords: etymology, Slavic languages, name, main hypotheses, degree of probability, hound.

Резюме: В текста се прави опит да се установи произходът на едно название в славянските езици. Основните етимологични хипотези са приведени обобщено и са подредени според степента си на вероятност.

Ключови думи: етимология, славянски езици, название, основни хипотези, степен на вероятност, хрът.

1. Предмет, цели, задачи и методи на изследване

В настоящото изследване реших да обърна внимание върху произхода на едно название в славянските езици. Съществуващите етимологични хипотези ще представя според степента им на вероятност и възприетост в науката. Въз основа регистрираните по-далечни индоевропейски съответствия (най-вече в балтийските езици) ще изкажа обосновано и своето предпочитание за една от тях. Ще изведа ясно и най-достоверното предположение за първичния номинационен принцип, залегнал в основата на названието.

2. Към етимологията на едно название: основни и производни форми и значения в славянските и балтийските езици

хрът 'хрътка, ловджийско куче' (Romanski 1959: 578; Panchev 1904: 511), **хърт** 'хрътка, куче' (Плевня, Драмско; Налбант, Фрикацей, Северна Добруджа; Демир–Хисарско; Банат; Любча, Смолянско; Прилеп; Охрид; Битоля; Костурско; Шуменско; Русе), **хòрт** 'лошо куче, ловджийско куче' (Родопите), **ърт** 'хрътка' (Трънчовица, Никополско). Произв.: **хрътица** ж. 'хрътка, ловджийско куче' (Panchev 1904: 511); **хрътка** ж. 'хрътка, ловджийско куче' (Romanski 1959: 578; Panchev 1904: 511; Яворово, Маданско; Литаково, Смолянско; Велико Търново; Твардица, СССР), **хòртка** 'ловджийско куче, хрътка' (Смолянско), **рътка** ж. 'хрътка, ловджийско куче' (Доганхисар, Дедеагачко; Широколъшки район; Ново село, Видинско; Доброславци, Софийско; Тръстеник, Плевенско); **хъртар** 'който се занимава с хъртове' (Оряхово), (ФИ) *Хъртарски*. Срхр. *хрт* 'хрътка, ловджийско куче', словен. *chrt* също, рус. *хорт* също, беларус. *хорт* също, укр. *хорт* също, чеш. *chrt* също, словаш. *chrt* също, горлуж. *chort* също, доллуж. *chart* също, пол. *chart* също; срхр. *хртица* 'хрътка, ловджийско куче', словен. *hrtica* също, рус. остар. *хртица* също, укр. *хортиця* също, старочеш. *chrticě* също, чеш. *chrtice* също, старопол. *charcica* също, пол. *charcica* също; стб. ***хъртъ**. Праслав. ***хъртъ**, ***хъртика**. Сродно с лит. *sartas* 'светло-дорест (за кон), жълтоват', лит. *sarti* 'замърся, зацапам; порижавя', латв. *sarts* 'червеникав', латв. *sarks, sarkans* 'червен'.

3. Към етимологията на едно название в славянските езици: съществуващи етимологични хипотези

3.1. Възможна хипотеза

Най-вероятно става въпрос за старо прилагателно име – праслав. ***хъртъ**, от постаро причастие, образувано с формант ***-тъ** от глаголна основа на глагол, който не се е запазил в индоевропейските езици. Връзката с лит. *sartas* 'светло-дорест (за кон), жълтоват', лит. *sarti* 'замърся, зацапам; порижавя', латв. *sarts* 'червеникав', латв. *sarks, sarkans* 'червен' дава възможност за извеждане на праслав. ***хъртъ** < ие. ***sɪ-to-**, което е закономерна редуцирана степен от корен ие. ***ser-/*sor-**. Причината за прехода на ие. ***s** > праслав. ***х** е най-вероятно в предполагаемата атрибутивна същност и задпоставена, суфиксална употреба на названието, която е създала условията за сатемизация и поява на славянско *ch* на мястото на консонантна *s*. Употребата за назоваване на куче е частен случай на именуване по цвета на козината предимно в славянските езици, вж. Trubachev 1957: 38; Trubachev 1960: 23; Trubachev 1981: 148–149; Fasmer-Trubachev 1987: 268;

Melynichuk 2012: 204, срв. още Sławski 1952: 60–61; Fraenkel 1962-1965: 764, Skok 1971: 689–690; Holub-Lyer 1982: 206; Schuster-Šewc 1978–1989: 397. Според Pchev 1964: 447 фамилното име *Хъртарски* е образувано от съществителното име *хъртар* 'който се занимава с хъртове'.

3.2. Неубедителни хипотези

1. Праслав. **xьrtь* < ие. **kher-* 'режа'

Неубедително според Trubachev 1981: 149 е извеждането на Ilyinskiy 1913: 12–14; Iyinskiy 1915: 144 на праслав. **xьrtь* < ие. **kher-* 'режа' като название на късокосместо куче.

2. Праслав. **xьrtь* < ие. **skor-*

Малко вероятно според Trubachev 1981: 149 е и обяснението у Mladenov 1941: 672; Holub-Кореšný 1952: 143; Brückner 1957: 176 на праслав. **xьrtь* < ие. **skor-*.

3. Връзка с лит. *kùrti*, *kuriù* 'тичам бързо, подскачам'

Machek 1939: 216 допуска връзка с лит. *kùrti*, *kuriù* 'тичам бързо, подскачам', което е неубедително от формална и семантична гледна точка.

4. Развитие от ие. **ser-* 'тичам бързо, бягам, преследвам'

Potebnya 1880: 193; Moszyński 1957: 136 предполагат развитие от ие. **ser-* 'тичам бързо, бягам, преследвам', което според Trubachev 1981: 149 също е неубедително от формална и семантична гледна точка.

5. Германска заемка

Малко вероятно според Berneker 1908–1913: 412; Trubachev 1981: 149 е и предположението на Hirt 1898: 333; Endzelin 1911: 127; Kluge-Mitzka 1963: 612; Machek 1968: 207 за връзка със старовиснем. *rude*, *rūde* 'голямо куче', староангл. *ryðða* 'голямо куче' и възстановяването на праформа герм. **χruβjan-*, която според Kluge-Mitzka 1963: 612, които сравняват с нем. *rot* 'червен', е по-вероятно да е била без начално предихателно *χ*. Kluge-Mitzka 1963: 612 са прави само за принципа на номинация като цветоозначение, който е залегнал в основата на названието, вж. Trubachev 1981: 149.

4. Формално-семантичен анализ и предположение за произхода на разглежданото название

Съществуващите хипотези за произхода на разглежданото название съм представил в изследването според степента им на вероятност и възприетост в науката. Напълно приемам предположението изложено в точка 3.1., понеже то обяснява най-ясно и най-достоверно формалната и семантична страна на езиковия развой на разглежданата

дума и разкрива нейната първична категориална принадлежност като прилагателно име за назоваване на животното по цвета на неговата козина. Многобройни са и типологичните паралели от българската езикова територия, които биха могли да се приведат в подкрепа на подобна хипотеза, срв.: *бялка, белица* 'бяла овца' (Северозападна България), *белуда, белуна* 'бяла крава или бяла овца' (Gerov 1895: 97); *риж(д)* 'название на коза или друго животно с жълто-червена козина' (Смолско, Пирдопско), *ридж* 'човек или животно с рижи коси/козина' (Станьовци, Брезнишко), *ридж* 'рижав кон' (Барите, Босилеградско; Трънско; Витановци, Пернишко); *сивуша, сивушка* 'название на сива крава или сива коза' (Горна и Долна Василица, Ихтиманско), *сивка* 'название на сива крава или сива овца' (Panchev 1904: 162) и др. Ясно обоснована е както първичната мотивация в процеса на номинация, така също и фонетичната страна на прехода на ие. *s > праслав. *x и мястото на названието в езиковата система от посочения период и след това.

5. Заключение

Въз основа на представеното може да се приеме като най-достоверна хипотезата, че бълг. *хрът* 'хрътка, ловджийско куче' (Romanski 1959: 578; Panchev 1904: 511) и неговите формални и семантични съответствия в останалите славянски езици са наследници на старо прилагателно име праслав. **xьrtь* от по-старо причастие, образувано с формант *-*ть* от глаголна основа на глагол, който не се е запазил в индоевропейските езици (Trubachev 1957: 38; Trubachev 1981: 149). Връзката с лит. *sartas* 'светло-дорест (за кон), жълтоват', лит. *sarti* 'замърся, зацапам; порижавея', латв. *sarts* 'червеникав', латв. *sarks, sarkans* 'червен' освен че дава възможност за извеждане на праслав. **xьrtь* < ие. **sr-to-*, което е закономерна редуцирана степен от корен ие. **ser-/sor-*, ни показва и номинационния принцип, който е залегнал в основата на названието – именуване по цвета на козината. Причината за прехода на ие. *s > праслав. *x е най-вероятно в предполагаемата атрибутивна същност и задпоставена, суфиксална употреба на названието, която е създала условията за сатемизация и поява на славянско *ch* на мястото на консонанта *s*.

Библиография

Bernrker 1908–1913: Bernrker, E. (ed.). *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1908–1913.

- Fraenkel 1962–1965*: Fraenkel, E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg-Göttingen: Winter und Wanderhoeck & Ruprecht, 1962–1965.
- Gerov 1895*: Gerov, N. (red.). Rečnik na blagarsiya yazik s tlakovanie rechite na blagarski i na ruski. T. 1. Plovdiv: Druzhestvena pechatnica „Saglasie“, 1895. [*Геров 1895*: Геров, Н. (ред.). Речник на българский языкъ с тлъкувание речиты на българскы и на русскы. Т. 1. Пловдив: Дружествена печатница „Съгласие“, 1895].
- Hirt 1898*: Hirt, H. Zu den germanischen Lehnwörtern im Slawischen. – Beitrage zur Geschichte der deutschen Sprachen und Literatur, 23/1898, 330–351.
- Holub-Kopečný 1952*: Holub, J., Fr. Kopečný. Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Státní naklditelství učebnic, 1952.
- Holub-Lyer 1982*: Holub, J., St. Lyer. Stručný etymologický slovník jazyka českého. Praha: Státní pedagogické naklditelství, 1982.
- Ilyinskiy 1913*: Ilyinskiy, G. A. Slavyanskíe etimologii. – Russkiy filologicheskiy vestnik, 1/1913, 12–13. [*Ильинский 1913*: Ильинский, Г. А. Славянские этимологии. – Русский филологический вестник, 1/1913, 12–13].
- Ilyinskiy 1915*: Ilyinskiy, G. A. Zvuk ch v slavyanskíh yazykah. – Izvestiya Otdeleniya russkogo yazyka i slovesnosti Akademii nauk, 4/1915, 135–186. [*Ильинский 1915*: Ильинский, Г. А. Звук *ch* в славянских языках. – Известия Отделения русского языка и словестности Академии наук, 4/1915, 135–186].
- Ilchev 1964*: Ilchev, St. Leksika ot familni imena. – Izvestiya na Instituta za balgarski ezik, 11/1964, 447. [*Илчев 1964*: Илчев, Ст. Лексика от фамилни имена. – Известия на Института за български език, 11/1964, 447].
- Kluge-Mitzka 1963*: Kluge, F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprachen. W. Mitzka. (ed.). Berlin: De Gruyter, 1963.
- Machek 1939*: Machek, V. Untersuchungen zum Problem des anlautenden *ch-* im Slavisches. – Slavia, 2–3/1939, 161–219.
- Machek 1968*: Machek, V. Etymologický slovník jazika českého. Praha: Academia, 1968.
- Melynichuk 2012*: Melynichuk, O. S. (red.). Etimologichniy slovník ukrainsykoí movi. T. 6. Kiiiv: „Naukova dumka“, 2012. [*Мельничук 2012*: Мельничук, О. С. (ред.). Этимологичний словник української мови. Т. 6. Київ: „Наукова думка“, 2012].
- Mladenov 1941*: Mladenov, St. (red.). Etimologicheski i pravopisen rečnik na balgarskia ezik. Sofia: Izdatelstvo „Hristo G. Danov“, 1941. [*Младенов 1941*: Младенов, Ст. (ред.). Етимологически и правописен речник на българския език. София: Издателство „Христо Г. Данов“, 1941].
- Moszyński 1957*: Moszyński, K. Pierwotny zasiąg jęzika prasłowiańskiego. Wrocław–Kraków: Wydawnictwo PAN, 1957.

- Panchev 1904*: Panchev, T. (red.). Rechnik na blagarsiya yazik s tlakovanie rechite na blagarski i na ruski. T. 5. Plovdiv: Druzhestvena pechatnica „Saglasie“, 1904. [*Панчев 1904*: Панчев, Т. (ред.). Речник на българският език с тълкуване речити на български и на руски. Т. 5. Пловдив: Дружествена печатница „Съгласие“, 1904].
- Potebnya 1880*: Potebnya, A. Zametki etimologicheskie. – Russkiy filologicheskiy vestnik, 4/1880, 161–221. [*Потебня 1880*: Потебня, А. Заметки этимологические. – Русский филологический вестник, 4/1880, 161–221].
- Romanski 1959*: Romanski, St. (red.). Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik. T. 3. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“, 1959. [*Романски 1959*: Романски, Ст. (ред.). Речник на съвременния български книжовен език. Т. 3. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1959].
- Skok 1971*: Skok, P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Lj. Jonke (ur.). Zagreb: JAZU, 1971.
- Sławski 1952*: Sławski, Fr. (ed.). Słownik etymologiczny języka polskiego. T. 1. Kraków: Towarzystwo Miłośników, 1952.
- Schuster-Šewc 1978–1989*: Schuster-Šewc, H. Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprachen. 1-24. Bautzen: Domowina-Verlag, 1978–1989.
- Trubachev 1957*: Trubachev, O. N. Slavyanskije etimologii. – Voprosy slavyanskogo yazykoznanija, 2/1957, 29–42. [*Трубачев 1957*: Трубачев, О. Н. Славянские этимологии. – Вопросы славянского языкознания, 2/1957, 29–42].
- Trubachev 1960*: Trubachev O. N. Proizhoshdenie nazvaniy domashnyih zhivotnyih v slavyanskijh yazykah. Moskva: RAN, 1960. [*Трубачев 1960*: Трубачев, О. Н. Происхождение названий домашних животных в славянских языках. Москва: РАН, 1960].
- Trubachev 1981*: Trubachev, O. N. (red.). Etimologicheskiy slovary slavyanskijh yazykov. Praslavyanski leksicheskiy fond. T. 8. Moskva: Izdatelstvo „Nauka“, 1981. [*Трубачев 1981*: Трубачев, О. Н. (ред.). Этимологический словарь славянских языков. Праславянски лексически фонд. Т. 8. Москва: Издателство „Наука“, 1981].
- Vasmer-Trubachev 1987*: Trubachev, O. N. (red.). Etimologicheskiy slovary russkogo yazyka. Perevod s nemeckogo i dopolneniya chlena-korrespondenta AN SSSR O. N. Trubacheva. Moskva: „Progres“, 1987. [*Фасмер-Трубачев 1987*: Трубачев, О. Н. (ред.). Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения члена-корреспондента АН СССР О. Н. Трубачева. Москва: „Прогрес“, 1987].